ԱՐԱՐԱՏ

ՀԱՆԴԷՍ

ԱՄՍԱՄԱՏՍԱՑ

ՊՕԼՈՅԻՆ, ՐՈՍՊՈՐԱՆԻՆ ԵՒ ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹԵԱՆ

Ե · ՏԱՐԻ · ԹԻՒ 12 · 1862 ՅՈՒՆԻՍ 16 ·

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ

ԸՆԴՀԱՆՈՒԹԻՒՆ

ԱԶԳԱՅԻՆ ՅԱՒԱՋԱԴԻՄՈՒԹԻՒՆ

Ապրիլ 1 · Հանդեսիս եօթներորդ Թուով "Ազգային յառաջադիմութիւն" վերնագրով յօդուածնուս մէջ, կարելի եղածին չափ մեկնեցինք Թէ ի՞նչ է, որ և իցէ Ազգի մը յառաջադիմութիւնը; ի՞նչ հասկնալ պէտք է լուսաւորեալ կամ յառաջադէմ Ազգ ըսելով · յետ որոյ մեր Ազգին յառաջադիմութեան ասպիճանը աւելի աղէկ հասկընալու համար, եւրոպիոյ լուսաւորեալ և յառաջադէմ ազգայ մեկուն հետ բաղդատեցինք, այսինքն Գաղղիոյ հետ · ընելիք բաղդատութիւնիս զանազան կէտերու վրայ հիմնեալ էին, վասնզոյ նախ սկսանք Օրացոյին վրայ խօսիլ և յետոյ Ազգային Ժողովոց վրայ · Ասոնց վրայ ալ խօսեցանք, ինչպէս որ ամենքս ալ գիտենք · Ասկից ետքը ուզեցինք Ազգին Ընդհանուր Ժողովոց վրայ խօսիլ, որոնք Ազգին յառաջադիմութեան մեծ նշան մըն են · Ասոնց վրայ խօսելէ առաջ, ուզեցինք Ազգին Ընդհանուր Ժողովոց պատմութիւնը գրել, որ ամենուն ալ գիտնալ պէտք է, որպէս զի ասոնց վրայ խօսելու ատեն, ամենքս ալ գիտնանք Թէ ինչ է Ազգային Ընդհանուր Ժողով, ինչ կերպով կը կազմուի, ինչ գործեր ունի, և ինչ ազդեցութիւն ունի Ազգին յառաջադիմութեան վրայ · Ասոնց համար

րանք պատմութեանց մէջ վաւերական կերպով յիշուած են : Ամեն դար իր առանձինն ու գլխաւոր յատկութիւններն ունի, որն զինուորական վարուց յամառութեանն, որն առևտրական զգացմանը, որն հնարագիտութեանը ու վաճառականութեանը, արհեստիւ ևայլն : Բոլոր այս ամեն տեսակ չափազանցութիւնները բարոյականի օրինաց հետ կերպով մը կպատերազմին և հետևաբար իմացական նութեան յառաջադիմութեան մեծ արգելք են : Ի՞նչ խնամոց և ի՞նչ յարատև աշխատութեան կարօտ է այսպիսի վտանգաւոր դրութեանց տակ ընկճուած ժողովուրդ մը ուղիղ ճանապարհ հանելն : Եւ այն ամեն տեսակ միջոցները և դրութիւնները սորվելու համար բաւական են պատմութիւններն աչքէ անցընել :

Իմացականութեան, կարծեաց ազատութեան, Աբարչութեան և երկնից այս աշխարհս աղկանց, երջանկութեան սահմանը խիստ քիչ տեւեց : Իրենց օրագրութիւնները, թշուառութեանց, նախատանաց ու տառապանքի, դէշ օրերու և զանազան նեղութեանց տիտուր յուշարկն կնկարագրեն :

Օկիւսթի ժամանակէն իվեր, դար երևելի հեղինակաց, քաղաստեղծից, ճարտարախօսից, Վիրգիլիոյ, և Հօռասի մուսայք, գիրենք ամեն տեսակ ազնիւ քանքարներով շնչաստղին առջին կիսնարհէին : Սեղաններու տակ, քուրեթան և արևեան դար, կարծեաց ազատութիւնը և խօսքն կհալածուէին : Եւ Թասիթ, Նէռօնի տակ, շատ քիչ անդամ ուզածն մտածել և ըսել կարողըլլալու երջանկութիւնն ունեցաւ . և Սիւէթօնի գրիչը հազիւ նկարագրեց Թիպէռի, Քալիկիւլա, Նէրօնի մուրթեանց, անկարգութեանց, կարծեաց և գրելու ազատութեան համար ըրած պատուհասներու պատմութիւնը : Ուսկից իվեր խաւարին բանտերն բացուեցան, դահիճները իրենց սուրերն դեպի իմացականութիւն ուղղեցին : Կարծեաց ազատութեան այսպիսի չարաչար գոյութիւնը դժուարաւ մինչև ուրիշ մեծ դար մը տևեց, որն որ իր գլխաւորին անունն առաւ, որքան որ ինքն անգամ դեռ զրել չգիտեր և հպարտութեամբ ինքզինքը իրրև արեգակ կպարծնար : Մեծ էր այս դարը և իրաւամբ, զի ունեցաւ մեծ հանճարներ, Հին Հռովմայեցածին նման երևելի զրագիրներ ինչպես Բօռնեյլլ այրական հանճարը, Ռասինի սրատաշարժ վայելչութիւնն, Մոլիեռի եռանդուն կատակերգութիւնը : Այս դարը իր յաջորդին երևելի գլուխներ և փիլիսոփայներ պատրաստեց, որոնց պատուական և անմահ աշխատութիւններն յառաջադիմութեան մինչև այն ինչ աստիճանին բարձրացուցեն ակայ և յոլովմաբ ըրաւ :

Գաղղիոյ մօտ քաղաքի մը մէջ, այս ինքն Բրուսիայ, փիլիսոփայ թագաւորի մը բարեհնամ կառավարութեան տակ, մտմտալի ազատութիւնը անսահման վիճակի մէջ մնաւ : Ֆռետերիկ, նոյնինքն գրագէտ, գրականութեան տեսակ մը հասարակապետութիւն հաստատեց, ժողովելով բոլոր հանճարեղ գլուխները, որով իր ատենը ժողովուրդը հանդարտութեամբ օրերն անցուց : Բայց իրմէ ետքը, կըսուի թէ գրաքննական ատեան մը բացուեցաւ, հասարակաց կարծիքը դարձեալ զայրացաւ և այս ատելի դրութիւնը վերստին ծնունդ առաւ : Պուէնոսէյրէս նահանգին մէջ, կուսակալները գրաքննական ժողովի հաստատութիւն կինդրեն, կայսրը կը մերժէ, և ոչ մարդկային իմացականութեանը արգելք ըլլալ կուզէ և ոչ գերմանիոյ կարծեաց ազատութիւնը վերաւորել : Անգղիոյ մէջ, կարծեաց ազա-

տութեան սահմանը վնելու դրութիւնը Լեհաստանի սեռնեականին, մեծ Բառլամենթի, Բուամմելի և Շարլը Ա. ին ատենն եղաւ։ 1696 Թուականն երջանիկ գար մը եղաւ կարծեաց ազատութեան, և այնպիսի հաստատուն սկզբանց վրայ հիմնուեցաւ, ուսկից՝ ի վեր անխախտ կեցաւ։ Սօթեմբրիս, որ երկու տարիի չափ Անգղիա կեցաւ կըսէ, մեծ զարմանօք թէ Անգղիոյ նման քաղաք մը չէր տեսած ուր ամենազատութիւն գործաւորն անգամ լռակիր կարդալու սէր ու փափաք ունէր։

Ա. յոպէս կարծեաց ազատութիւնը, տպիտութեան, բարեբարոյութեան և բնաւորութեան գառն տանջանքներէ ազատելէն վերջը, կարող եղաւ սորվեցընել այն մեծ ճշմարտութիւնները, որոնք տիրոջ մարդոց և թշուառներուն հակըղծուց թէ, զգայողութեան և զօրութեան այս արդար հաւասարութիւնը իմաստութենէն և տպիտութենէն ծնունդ կառնուն այն ատեն մեծաքանքները և սէրը, որոնք առաքինութեան և փառաց հիմունքն են։ Կարծեաց ազատութեան հաստատութիւն գտած օրէն իվեր, գրելու ազատութիւնը ընկերական պիտոյք մ՚եղաւ և այս դրութեան հանապազօրեայ յառաջադիմութեանը պատճառ տուաւ։ Հասարակաց մէջ օրագիր պարտելու երջանիկ գաղափարը։ Օրագրապետը, լուսաւորութեան այս առաջին անդրանիկը, ընտրած է կամ իրեն սկզբունք ըրած է կամ անկախ ըլլալ կամ մեքենական կերպով մտածող գործիք մ՚ըլլալ, կառավարութեան հրամանին և դրութեանը հաճեմատ. եթէ չատերն այս վարձաւորական պաշտօնն ընդունելնէ, չատերն ալ, լռութիւնը վատութենէն նախապատիւ համարելին։ Հանճարը մեռած կսեպուի երբ վատահութեամբ չգործէ։ Կառավարութիւնները շատ անգամ կը կուրանան և ինքզինքնին կարող կդատեն, երբ իրենց գործիք եղող օրագրապետ մը կըսէ, "Շատ անգամ լսած եմ կըսէ (ինչ) թէ կառավարութիւններն ինքզինքնին ապահով վիճակի մէջ պահելու համար ամեն բան ընելու կարող են։ Կործանիչ և անապօրոյն առած, զրուկ կառավարութեան թշնամիներն իրաւունք կստանան ամեն բան ընելու,,։ Կարծեաց և մտածելի ազատութեան սահմանադրութիւնը, կառավարութիւնները անվստահելի ծուռ և անոր թշնամին ալ ալեաց տակ կուզդէ։ Եւ այն ժամանակը, փոխանակ դրակատնութիւնը յառաջ երթալու, բոլոր այն մեծ ընկերութիւններն, միաբերան թեթև և անհիմն գործերով կզբաղին։

Ֆէռմէնտինի Գաղղիացւոց համար կըսէ թէ անոնք Եւրոպիոյ երիտասարդներն էին Անգղիացւոց նման խելացի և քաջասիրտ իբրև Հռովմայեցի, սակայն առանց իմաստութեան ու խորագիտութեան առաջնոյ և հնարագիտութեան Բ. Ներուն։ Գաղղիայիք, աշխոյժ, վառվռուն, խնդացող, ծիծաղող, ամեն բան ընելու պատրաստ ժողովուրդ մըն է. բայց և այնպէս առանց յարատեւութիւն ունենալու, միևնակ ժամանակն կորուստ ըրած է. Ամերիկացւոց կամ Անգղիացւոց Ա. գործերն են շինութեան կողմանէ, Եկեղեցի, Պալատ, Օրագիր. իսկ Գաղղիացիք անուանի են Արձանագրի, Թատրոնի ևայլն, կողմանէ։ Բնութեան ծնունդ առած են, այլակերպել հակառակ ամբաստանութիւնը, հեգնական գովութիւնը, ծաղրական թշնամանքը, խորամանկ այլաբանութիւնը, ծաղրածու նմանութիւնը, այլանդակ նկարագրութիւնը, կսկծեցուցիչ կատակը, երգիծաբանութիւնը, պատրաստախօսութիւնը, պարզաբանգիրքը մ՚կ խօսքով Գաղղիական մտաց հնարիքը այն ամեն տեսակ պտուղները

օր ըստ օրէ յառաջացան , Թէպէտ ա-
ռանց կառավարութեան ուղեղուն և գի-
տութեամբը : Սկիզբ նըստ , այնպիսի
խեղկատակութիւնները , հարստահա-
րութեանց դժգոհութեանց աղբիւրնե-
րը , իրաւի որքան որ Թեմն ալ ըլլան,
մեկ կողմանէ ալ մեծ աղեկութիւն և օ-
գուտ ունին : Մարդիկ Թշնամանել ,
զանոնք աւելի աղեկ ընելու փորձ են .
ամեն տեսակ կրթարաններն , դասա-
րաններն , դասատուներն , ընկերու-
թիւններն , օրագիրներն քննութեան
տակ ձգելն զանոնք յառաջացընել ըսել
է : Մարդիկ այս դրութեամբ շատ կը
փոփոխին : Վատթարութեան աւերա-
կաց կամ յետսախաղացութեան փլատակ-
ներու տակ , վերստին նորոգութեան
կրակը կվառի , այսինքն յառաջադիմու-
թիւնը մեծամեծ քայլեր կընէ , մինչև
անգամ ամենատատասիկ փոքրորդներու ,
կայծակներու և ամեն տեսակ խոչընդոտ-
ներու դէմ դնելով : " Ոչինչ որ ալեհեր
ահեղեւ ըլլայ այնչափ ջուխտ նաւաս կբախիւ
և այնչափ անոր մէջ փոխուղղներն կհամաղա-
ղեն որ նաւահանգիստին կմօտենան կըսէ Լօթէ-
վիզ ,, : Ուշ կամ կանուխ յառաջադիմու-
թիւնը , անշահասիրութիւնը , ճշմար-
տութիւնը հայլն , իրենց հաստատու-
թիւնը և անհայթաթ զօրութիւններն
ծնունդ կառնուն :

Ամսօր մտայ և իմացականութեան
բոլոր ճանքերը ծածկուած են , շահու
հետ միաւորուած ըլլալուն , յառաջադի-
մութեան և մարդկային ազնուութեան
այն մեծ Թշնամին հետ . յաջողու-
թիւն և շահ , ահա ասոնք են ժամա-
նակիս դրութիւնը :

Գործը խելքէն վեր դասելը , ի-
մացականութիւնը՝ անանձնութեան ,
մարդկային զօրութիւնը՝ Թշուառ կեն-
ցաղավարութեան , գլխաւորութիւնը
կամ առաւելութիւնը՝ կոյր զօրութեան,
և մեկ խօսքով մարդուն ազատ կամքը
գերի ընել է :

Շահը խղճմտանքէն գերազանցե-
լըն անձնասիրութիւն է , մարդուն ա-
մենաչնչին զգացողութիւնները՝ բռնու-
թեան տակ դնել է , մարդկային բը-
նութեան ամեն տեսակ ախորժակնե-
ները հեշտութիւնները , ուրախութիւն-
ները ծածկել է , այս դրութեամբ մար-
դիկ կատականուին , կվայրենանան :

Երբ մարդիկ միտակ նիւթական
շահուց հետևին , բարոյական անիշ-
խանութիւնը իր բոլոր ուժովը կտիրա-
պետ , և վերջապէս մարդիկ կտոր մը
հացի համար իրենց պատիւը ոտքի տակ
կառնեն այս դրութեամբ : Բայց ինչ որ
ըլլայ և ըսեն , շահերն չեն կրնար շա-
րունակ յառաջադէմ վիճակի մէջ մնալ :
Ընկերական յաջողութիւնը մարդուս
խղճմտանքին և իմացականութեան գոր-
ծըն է : Ես երբ շահերն ճշմարտութիւնը
կյարգեն , երբ մարդոց նիւթական բա-
րօրութեանը կծառայեն , այն ժամա-
նակը նոյն սահմանին ժողովրդը կը
յառաջանայ և հետևաբար երջանիկ կը
համարուի :

Եթէ շահուց վարդապետութիւ-
նը միայն գինքը սիրողներուն մէջ մնար ,
հետևութիւնը այնքան ծանր և մեծ չի
պիտի ըլլար : Բայց ժողովուրդները իր
աղդեցութիւնը կտարածի , կմեծնայ և
հետևաբար ամեն տեսակ ընկերութիւնք
իրեն գերի կընէ : սանկով խելահաս
մարդիկը իրեն բռնութեան տակը առ-
նելէն յետոյ , կանցնի երիտասարդա-
կան խանքին մէջ իրենց քնական և բարի
յատկութիւնները ծածկելու և միտքա-
մայն ցուցընելու անոնց այն կարճ և դիւ-
րին ճանապարհը որնոր առանց դժուա-
րութեան նիւթական երջանկութեանց
կառաջնորդէ :

Չոս խօսքը Գաղղիացւոց վրայ դար-
ձընելով կրսէ Պ . Յէռմէն , երիտա-
սարդք , ձեր ծնողքը շատ մեծ բաներ

ըլլին , նոքա յաղթեցին լուսատուութիւնը , անոնք չմնայեցին և ոչ մէկ քան մը , իրենց հայրենեացը փառք և պատճառանք ըլլալու : Երիտասարդ ժամանակնին հասարակաց գործոցը հետ կզբաղէին և միշտ շարժման մէջ էին . և թէ որ կառավարութիւնը անոնց այն շարժումն քնաջինջ կամ խորտակել ուզեր , քաջութեամբ ապստամբել կելլէին , իրենց իրաւունքը պաշտպանելու : Եւ այնպիսի պարագայներու մէջ շատ անգամ երկաթն իրենց օգնութեան կը կանչէին . ճարտարախօսութեան յաղթութիւնները կգովէին և ամենայն ջերմութեամբ իրենց դասատուացը իւրեանի խօսքերն կծափահարէին : Թատրոնի մէջ մեծամեծ գործոց և իրացնը-կարապրութիւնը , այնիւ զգացմանց պատկերը զանոնք կբօրբռքեր և բոլոր թատրոնը գոփիւններով կվնպացնէին, որոնք նշան են համակրութեան և զարմանաց : Ահա ասոնք են անոնց ըրածը և նպատակը և գիտցեք որ ասոնք չաղքորդ ծերունւոյ մը՝ անցեալ տխուր և ցաւալի ժամանակի մը համար կեղծ խօսքեր չեն :

Էնդ Լասալեյ կըսէ թէ՝ Թոփիւնով և մանուլով ազատ է երկիր մը , բայց պէտք է որ քաղաքացիները իրենց քաղաքական ազատութեանցը հետ կապրուին , պէտք է զանոնք նախ և առաջ հասարակաց ձախին սորվեցընել . պէտք է որ նոքա ևս մանուր ազատութեանց արժէքը գիտնան , վասն զի այն է միակ միջոց զանոնք յառաջացնելու : Բնականապէս կզգանք որ Թոփիւնով և մանուլով ազգ մը ազատ կըլլայ , եթէ հասարակաց էարծիքը առոյգ և աչխոյժ է , վերջապէս Ազգի մը այն ամեն ընկերութիւնները և օրագիրները եթէ ազատ գաղափարի և սկզբանց վրայ չեն հիմնեալ , ոչինչ են :

Թոփիւնն և մանուլ տնտես ախոյեան , անբաժանելի քոյրեր են , որոնք պատրաստ են այնչափ աչխատութեան , նեղութեանց , տառապանաց և նախատանաց : Միևնոյն մօրը երկուորեակ աղջիկները , միևնոյն լոյսին երկու ճառագայթները , երգեհոնի մը երկու խողովակները , քնարի մը երկու թելերը , կապարճի մը երկու նետերը , փայլակի մը երկու շանթերը , այն մեծ ձայնին երկու խօսքերը , մէկ խօսքով ժողովուրդի մը այն մեծ հոգւոյն հառաչանքները կրան Թիմոն տը Բօռմինէն :

Մանուլի աղատութեան թշնամիները մէկ քանի տեսակ են . Ա. կարդէ են այնպիսի մարդիկ որոնք իրենց վրայ տարակոյս ունին և զանի ծածկել կուզեն . Բ . տեսակէ են անոնք , որոնք իրենց գործը և հնարքները հասարակութենէն թաքուցանել կուզեն , ըստ կարգի կարգի կուգան կեղծաւորները , անկարող տեսուչները , իմաստակները , խարդախները ևայլն : Շաթօպրեան :

Սահմանադրական կեղծիքներու մէջ , մանուլը պարզապէս խօսելով հզօր զօրութիւն մը չէ , վասնզոյ պէտք է միշտ խոհեմութեամբ գործել և հասարակութեան հետ յառաջադիմել . մանուլն է ժողովրդին փափաքանաց արձագանքը , զգացողութեան գործիքը , տառապանաց միխիթարիչը , կնմանի այն կաթիլ մը ջրին , որնոր ամենէն կարծր ապակին կը պեղէ , կմաշէ և կծակէ : Մտածող և խոհական մարդը , զրպետը , իրաւամբ միւս մարդոց վրայ մեծ առաւելութիւն ունի : Գրպետք Թագաւոր են իմացականութեան , և իմացականութիւնն է որ աչխարհս կկառավարէ , զրպետին գրիչն է տուր և դաւազան . գրիչն ու հանճարը , ճարտասանական արհեստին զօրանմանիր , ասիկայ ամենէն բարձր , փափուկ արհեստ մի է :

Գրպետք իրենց յարատև ջանից , աչխատանացը փոխարէն շատ անգամ

արհամարհութիւն, նախատինք և մեծամեծաց կատաղի ոխակալութիւնը կը վայելէն, բանտ, աքսոր և երբեմն ալ մահ անոնց վերջին ճակատագիրն է։

Աւելի վտանգաւոր է մանրոյ և կարծեաց աղատութիւնը սանձել, վն այս դրութիւնը պատճառ կուտայ կըսէ երևելի հեղինակ մը հասարակաց կարծիքը և եռանդը աւելի բորբոքելու։

Անշուշտ այնպիսի փոթորիկներէ, փայլակներէ յետոյ, կյուսամք հանդարտութիւնը, պայծառ օրեր, լուսաւորութիւն, գիշերն ու խաւարը փարատելու, կապարեայ և երկաթի ծանր ու խիտ օդը բնաջինջ ընելու, որնոր կարծեաց աղատութիւնը իր մեծ ծանրութեանը տակ ընկճած է։

(Շարունակելի։)

ԵՒՈՊ ՅԱՆՑՆ

ՄԱՐԿԱՅԻՆ*

ԿԵՆՍԱՑ ՏԵՒՈՂՈՒԹԻՒՆԸ

Բնագիտաց հետազօտութիւնք կը հաստատեն թէ մարդկային տեսակին մէջ այնպիսի ընտանիքներ կան, որոնք մանաւանդ յատկութիւն մ'ունին սերունդէ սերունդ երկայն ապրելու, ինչպէս որ վերոյիշեալ Թոռանը Թոռը Քօռք մինչև Հարիւր երեք տարի ապրեցաւ։

Այսոր նման օրինակ մ'ալ Տանիմարքայի մէջ տեսնուած է։ Տուաքենալերկ անուն անձ մը, 1626 ին ծնաւ, մինչև հինսունևմէկ տարի աղքունի նաւուց մէջ երբեք նաւաստի ծառայեց, և տասն և հինգ տարի Օսմանեան տէրութեան մէջ գերութեամբ անցուց յետին թըշուառութեամբ։ Հարիւր տասնեմէկ տարեկան եղած ժամանակը վերջապէս հանգստանալու մօք որոշեց ամուսնանալ, և որով վաթսուն տարեկան կին մ'առաւ։ Հարիւր երեսուն տարեկան եղած ատենն պեղջահիի մը սիրահարեցաւ, բայց ազջիկը նորին առաջարկութիւնը չընդունեց։ Ան միխթարուելու համար, ուրիշ շատ կանանց հետ փորձ փորձեց և տեսաւ որ ամենքն ալ զինքն կ'ներժեն. որոշեց վերջապէս այրութեան մէջ մնալ, ուսկից վերջը դէտ տասնեվեց տարի ալ ապրելով մեռաւ 1772ին՝ ի հասակի Հարիւր քառասուն և վեց, ասիկայ առոյգ և հաղթանդամ անձ մի էր, որ իր վերջին տարիներուն մէջ անգամ ուժի և քաջութեան կազմանէ զանազան փորձերը ըրաւ։

1757ին Ժ. Լինկամ մեռաւ Քօնհագէնի մէջ ի հասակի Հարիւր քառասուն և չորս, և ծնաւ Ժաք Ա.ի տէրութեան ժամանակ, Թշուառ ընտանիքէ։ տղայութենէ սկսեալ աշխատութեան տուվրած, բաւական ժամանակ իբրև զինուոր և տասնապետ ծառայեց և այս վերջին պաշտօնին մէջ էր, երբ Հոլսթինի պատերազմի գնաց, յետ այնորիկ իր հայրենիքը դարձաւ, և իր բոլոր կեանքը աշխատութեամբը ապրեցաւ։ Պէտք է յիշել որ ասիկայ երիտասարդութեան ժամանակ գնաւ ոդեկից ըմպելիքը չէր գործածէր, ժուժկալէր և խիստ քիչ միս կուտէր։ Մինչև Հարիւր տարեկան եղած ատենը, չէր գիտեր թէ ի՞նչպէս բան է հիւանդ ըլլալն. և մեռնելէն ութը օր առաջ վեց մղոնի ճամբորդութիւն մ'ալ ըրած էր։

Հետևեալ օրինակներն ալ խիստ զարմանալի են։

1792 Թուականին, Հոլսթինի մէջ դիւղացի մը մեռաւ, Սէնտրա անուն, ի հասակի Հարիւր երեք։ Ան մարդը, իբրև աշխատասէր Թանոլ և կամով

---

* Տես Թիւ 11 երես 124։

կապրէր , և խիստ քիչ անգամ միս կուտէր . և միայն վերջին օրերուն մէջ չայ և սուրճ գործածել սկսեց . ակռաներն որչափ որ թափած էին նոսա չէր հիւանդացած , սրդոլոյ ըսած բանը չէր պիտեր և կուիւն բոլորովին հեռու կփախչէր , այս ամէն պարագաներումն ևս Աստուածավախ էր :

Ահա ուրիշ օրինակ մ'ալ որնոր կը հաստատէ թէ մարդս կրնայ նաև երկայնակեաց ըլլալ խիստ տառապանաց , թշուառութեան , աղքատութեան մէջ : 1792 թուականին , Միթելսթետ անունն ծեր գինուոր մը հարիւր տարեկան և երկու տարեկան էր երբ Ռուսիոյ մէջ մեռաւ : Ծնաւ 1681 յունիսին Ֆիսահնիմէջ : Այս գինուորը այնպիսի տիրոջ մը կծառայէր որ գիշերուան խաղի մը մէջ բոլոր հարստութիւնը և իր վեց ծառաները կորնցուց որոնց մէկին ալ ինք էր . ասկից վերջը գինուոր եղաւ և շատ ընտիկ վաթսուն և եօթն տարի այս ծառայութեան մէջ անցուց , այս կերպով երեքթագաւորի ծառայեց ինչպէս Ֆրէտերեկ Ա . Ֆրէտերեկ — Կիւիյլոմ Ա . Ֆրէտերեկ Բ . : 17 պատերազմի մէջ մնաւ , և շատ անգամ մահուան վտանգն անցուց , գի բազում անգամ վիրաւորուեցաւ , և վերջապէս Ռուսիոյ մէջ գերի գնաց : Այսքան հոգնելէն յետոյ , 1790ին ամնանացաւ երրորդ անգամ ի հասակի հարիւր տասն : Մեռնելէն քիչ ժամանակ առաջ դէռ բաւական ուժ ունէր ամէն ամիս իր ռոճիկն ընդունելու համար երկու մղոնի ճամբորդութիւնը ընելու :

Նոյն տարուան մէջ Հ . Քօքէռ անուն ծեր մը Նիւսի մէջ մեռաւ : Քօլօնիայի եպիսկոպոսարանը ի հասակի հարիւր տասն երկու : Շատ ուժով էր , ամեն օր ոտքով պտտելու սովորութիւն ունէր . մինչև իր մահուան օրը առանց ակնոցի կկարդար և շատ աղէկ կխօսէր , անանկ որ դատողութիւնը չէր կորնցուցած : 18 երրորդ դարուն վերջերը Ամպղնոյ մէջ Հէնկն Կռէ անուն կին մը մեռաւ հարիւր հինգ տարեկան կարճահասակ աշխոյժ և միշտ խնդուն երես . մկկ քանի տարի , մեռնելէն առաջ՝ ակռաները բուսան :

1797ին Ֆայֆ կոմսութեան մէջ 108 տարեկան Թոմաս Կառիք անուն մէկն կապրէր , որ այն տարինն անգամ կայտառ էր և ոչ մէկ թերեւս հիւանդութիւն մը գինքը անկողին էր ղրած :

Նոյն տարուան մէջ Ամպղնական լրագիր մը կծանուցանէ թէ Ֆիլատելֆի մօտ , Թաքօնի մէջ Ռ . Կլան անուն կոշկակար մը կար հարիւր տասն և չորս տարեկան : Այս մարդը ծննդեամբ Էքոսէ , Կիւիյլօմ Գ.ն տեսած էր : Աշխոյժ յիշողութեան տէր , աքանչելի կերպով կերածն կմարսէր և բոլոր շաքարն կաշխատէր և ամեն կիւրակի Ֆիլատելֆիի եկեղեցին կերթար : Իր Գ . կինը որ երեսուն տարեկան էր դէռ կապրէր և որ իր ամուսինին ամենայն կերպով գոհ ըլլալն կհոստովանէր :

Պառավկինս որ Քաթէլլիս անուն պ . մը 1770ին Թիւօլինի մօտ , Միջանի մէջ հարիւր չորս տարեկան մեռաւ ասկից չորս անգամ ամուսնացած էր . Ա . կինոջն տարիքն էր տասն և չորս , իսկ Գ . ին էր ութսուն և չորս , այս վերջինէն եօթն զաւակ ունեցաւ և մեռած ատենն ութերրորդ զաւակն յղի էր : Վերոյիշեալ պ . ը միայն վերջին օրերն իր ուժը կորնցուց : Բոլոր կեանքը մէջ անկնոց չէր գործածէր և խիստ ծերութեան ատենն շատ անգամ երկու մղոն հեռաւորութեամբ ճամբորդութիւն ըրած ունէր . ասոր սովորական անունն էր Ձու . խաչած միս քնաւ չէր ուտեր , իսկ խորոված խիստ քիչ , բայց աղէկ տեսակ շաքարով չայ շատ կսիրէր :

Անթ . Սկնիչ՝ Բիւզ գիւղին աշխա-

տաւորներին , Լսնծիկի մօտ 1770ին մեռաւ ի Հասակի Հարիւր տասն և մէկ : Մեռնելին տասն և հինգ օր առաջ դեռ կաշխատէր . ակռաներն և մազերն չէ֊ին թափած և դէմքին վրայ ծերութեան նշաններն չէր տեսնուէր . ոչ արիւն ա֊ռած ունէր և ոչ մաքրողական դեղ :

Գերմանիոյ մէջ ալ Հարիւր երեսուն տարի ապրողներուն օրինակներն կը տեսնուի :

Ժէօռժ Ուինտըռ 1626 ապրիլ 26 ին ծնաւ Ուիլչըռսհիտի մէջ Սալ֊պուռկ դիւղը : 1754ին կնոջը հետ կը֊ռիզ եկաւ . մէկ քանի տարիէն եռքը , կինը մեռաւ Հարիւր տասն տարեկան 1761 դեկտեմբեր 12 ին : Իր վերջին տարիներուն մէջ տղու հնամանէր , ոտից վրայ չէր կրնար քալել . սակայն լեզուն ու տեսանելիքն մինչև վերջին վայրկեա֊նին մէջ ազէկ էին : Ա֊սոնց երկուքին ալ պատկերները մինչև այսօր կգտնուին կըսկ Հիւֆլէտ երևելի բնագետը Կիղլ մէջ : Գերմանացւոց արձանագրութեանց մէջ գտնուած երկայնակեցութեան օ֊րինակներուն մէջ այս է ամենէն առա֊ջինը :

Հետևեալ օրինակն ալ Հազուա֊գիւտ ըլլալուն յարմար կդատեմ Հոս դնել , զորոր քաղած է Պ . Հիւֆլէնդ Շիւպաո անուն Անգլիական պարբերա֊կանէն :

" Քանթուսլեհի անուն քաղաքին երիտասարդները կը մարէին կըսկ երբ Նօպս անուն ծերունւոյն վրայ խօսք կը բացուեր : Հայրերը միշտ այս երևելի և Հաղուագիւտ անձը կյիշէին , որուն կե֊նաց ապրելու եղանակը ժամացոյցին ճօ֊ճանակին աւելի կանոնաւոր էր : Ա֊տեն ատեն որոշեալ ժամերու մէջ այս պատ֊ուաւոր ծերունին երեսան կելներ : Բայ օդին զար իվեր բլլալ վրայ կաշխատէր և ձմեռ ատեն ձիւնով գոյուած լեռնե֊րը կբարձր , մինչև անգամ ամենատա֊տիկ ցուրտ օրերն . այնան մէջ մինչև ա֊րևներն մերկ կբալէր , մկ ձեռքն գաւա֊զանն ու գլխարկը , միւսով ալ խիտ շա֊մանդաղն կճեղքեր :

Ա֊սանկով մինչև բլուրի մը գագա֊թը կելներ և ամեն անգամներն որոշ ժա֊մանն կհասներ և մինչև հոն ելլելու հա֊մար 40,000 քայլ կաներ : Հիկեյթիլի մէջ հանդարտութեամբ շիշ մը գարե֊լոր խմիչն և մկ ժամի չափ չամա֊դաղով լեցուն ճանապարհը նկատելին գինի տուն կգառնար : Երթալիք ճամ֊բուն ամեն մկ կէտն գիտեր , և ամենափոքր քարի մը անգամ իր տա֊քը չզարնելու համար գետինը նայե֊լու պէտք չունէր : Ա֊ջը գոց ճամբան կգտներ և թէ որ կոյր ալ բլլար անկա֊րելի էր որ իր խրճիթին առջևն եկած առեն աւելի քայլ մ'առած բլլար , քան֊պես պարտէզներուն մէջ աշուրնին կա֊պած ձիերն ջուր քաշելու ժամանակնին առանց տեսնելու երբ ջուրն վեր եկնէ կգառնան :

Բոլոր աշխարհը ճամբուն վրայ գինքն կճանաչէր , նոյնպէս և ինքն բոլոր անցոր֊դները : Ա֊մեն մէկին բարեկամաբար կող֊ջունէր բայց սակայն անկարելի էր որ ա֊մենուն բարեկամաց տունն անգամ երթալ և պատիւ ընդունել . և իր տ֊վորական խոհեմութեան առնելին վերջը բնա֊ւորին բան չէր դներ :

Ա֊յս ծերունին չսիրող և ոչ մէկն կգտնուեր , զի ինչպես յայտնի է թէ պարզութիւնը առենուն սիրելի կընէ և ահա Նօպս , այս երկնային յատկու֊թիւնը ունէր . զուարճութիւն և զո֊հանք կսիրէր :

Ա֊մեն տունի , ամեն խրճիթի մաս֊նաւոր ոդջոյնն ունէր , յարմար նոցա ամեն մէկուն մէջ բնակողներուն . իր խօսքերն և ոչ մէկն կվշտացնէր , որով֊հետև ամենուն հետ իրենց բնաւորու֊թեանցը համեմատ կվարուէր , զինքն

տեսողները իրար կանցնէին և կըսէին թէ " Սկա Նօպս ծերունին ,, ։

Վ.եր վերցուցէք ձեր կոճկենները կըսէր կաթնաբարանները առջևէն անցած ժամանակը և կաթնավաճառ կանայք ալ կարմրագոյն դիմօք անոր կպատասխանէին " բարի զբօսանք տէր Նօպս ,, ։ Երբոր դերձակին մը առջևէն անցնէր , գլուխը ծռելով բարեկամաբար կըսէր թէ կանխեղնիդ շակեցէք "շատ բարի կպատասխանէին բարի ծերունին ,, և երբ շանց խումբին առջևէն կանցնէր ; ձեռք կզարնէր և ահա շուներն կուգային անմիջապէս գլուխը դպուելու ։ Երևցատունին առջևէն անցնելու մօտ ամենայն չերմեռանդութեամբ ամէն կպօռար , մէկ բառ մը միայն , բայց այս մէկ բառն կյայտներ թէ բարի ծերունին օրշալի կյարգեր Աբօթը ։

Իւր սովորական ճեմելիքը կատարելու համար անձրևն անգամ հազիւ արգելք կըլլար , բայց երբ անկարելի ըլլար այս պիտոյքը հոգալու այն ատեն մօքն կամ երևակայութեամբն Հայկերթ կերթար ։ և իր նպատակին հասնելու համար իր երկու սենեակներն մէկ հաճարելով որոշեալ ժամուն պըտիւ կսկսէր , զիտնալով թէ իր սովորական ճաշքան քանի քայլե կըտազնար և ահա օդն երկու սենեակներուն մէջ այնքան անգամ երթևեկէր և ճաշքուն վրայ առեն կանկ առած կետերն չէր մոռնար ։ Վասն որոյ երբ կաթնարաններուն հասնելու չափ քայլ կառնէր , կկենար և կպօռար , վերցուցէք ձեր կոճկենները , երբ դերձակին առջևն երթալու չափ երթար , հոն ալ իր սովորական խօսքն կկրկնէր վերջապէս բոլոր ընելիք խօսքերն կկրկնէր , ահա իր սենեակին մէջ ըրած այս տեսակ ճամբորդութեանը մէջ , իր ճանապարհին վրայ հանդիպելիք ամեն տեսակ վար ի վեր տեղերն մոքն կերևակայէր , կամ մուրջին վրայէն անցած ժամանակը նոր կտրած խոտերուն հոտը կզգար և իբրև թէ քրտնած հասած ոքն աւելի վեր կըվերցնէր ։ Սենեակին մէկ անկիւնը իրա րու կռնակ դարցած երկու աթոռներուն վրայ կելլէր , երբ իր ճամբուն վրայ ուներցած մացառքները անցնելու ժամանակին կուգար և ինքնին հասած ժամանակը ինքզինքն կհողմահարէր գարնջուրին շիշը կբանար և պատուհանին առջևը նստած իր ճանապարհը կերևակայէր ։ Վերջապէս մէկ ժամ չափ հոգնութենն առնելէն և զովանալէն վերջը , դարձեալ նոյն քայլերը կրկնելու կելլէր ։

Դուք որ այս կարդէք գուցս ծերունւոյն վրայ կծիծաղիք , խոհեմութեամբ մտածեցէք անոր կենցաղավարութեանը վրայ և անոր նմանող եղիք ։ Ա.յսպիսի հանապազօրեայ կրթութիւն մը զինքն մինչև իննսուն և վեց տարի ապրեցուց ։ Քաշուածին հայր , վշտացեալին մխիթարիչ , անկելոյն օգնող , միշտ գոհ ինքնիրմէ , իր ուրախութիւնն ու երջանկութիւնը ուրիշին ալ հաղորդել կուզէր և ասոր համար ամէն բան կզոհէր , շատերուն զբօսանքի վերաբերեալ ծախքովին , ասիկայ բազում աղքատներ Թշուառվճակի մէջ եղողներն կմխիթարէր և ասոնց փոխարէն միայն անոնց աղօթքն կընդունէր ։ Իրաւ է որ իր մարմինը հող ու մխիթր դարձած է , բայց իր անուանն յիշատակը իւր Հայրենակցաց սիրտերուն մէջ յաւիտեան պիտի մնայ ։

Չինքն միայն տեսողներն կսիրէին իր քաղաքավարութեանը համար , բայց անոնք որ պէտք ունէին կյարգէին իր առաքինութեանը և հեզաբարոյութեանը համար ։ Բոլոր իր կենացը մէջ անկարելի է որ մէկն զանուի Նօսալինն վըշտացող և մինչև անգամ սանկ բան մը մտքէ անցնող ։ Վաթսուն տարի շա-

րունակ բարերար տիտղոսն կրեց և մեռած ատենն ապրուստի համար շատ քիչ բան ձգեց իր ընտանեացը : Բայց աղը-ղա ի՞նչ ֆոթոգրաֆուհան չըներ Երէնոս Սկիպիոնն որդոյը , որ ինն ղառերուն հայր և օգնական եղած էր :

(Շարունակելի :)

ՈՒՍՈՒՄՆԱԿԱՆ

ԳԻՏՈՒԹԵԱՆՑ ԿԱՐԵՒՈՐՈՒԹԻՒՆՔ*

ԳԻՏՈՒԹԻՒՆ

Գիտութիւն բառը զանազան նշանակութիւններ ունի : Ընդհանրապէս գիտութիւն բառը հնչանակէ , որև իցէ բանի մը համոզմամբ ճանչնալն , գիտնալն : Բայց երբոր ճիշդ նշանակութիւնն ընտրելու ելլենք , երբոր ըսուի քացարձակապէս և պարզաբար գիտութիւն , այն ատենը պիտի հասկցուի և հնչանակէ անփոփոխելի փորձերու ապացոյցներու և իրաց վրայ հիմնեալ ծանօթութիւն : Եւ երբոր ըսուի փիզիքական գիտութիւն կամ բնագիտութիւն այն մասը , որ կսովրեցնէ քիմիականութիւն կամ բնագիտութիւն : Ճիշդ գիտութիւնք ըսելով պիտի իմանանք թուաբանութիւն և անոր ճիւղերն . իսկ բնութեան վերաբերեալ գիտութեանց ալ կըսուի բնական գիտութիւնք :

Իրաւաբանութեան , բարոյականութեան , քաղաքականութեան գիտութիւն չըսուիր , որովհետև անփոփոխելի օրինաց վրայ հիմնեալ չեն , այլ միայն իրաւաբանութեան , բարոյականութեան քաղաքականութեան , փիլիսոփայութեան ըսուն , վերաբերեալ իրաւասացութեանց , կարծեաց , զանազան դրութեանց ծանօթ լլլալն հնչանակէ :

Ինչպէս քիմիաբանից համար , Բաթօլիկ , Աստուածեան , յեղափոխական Գաղղիացիք : Պապական , Բռօթեստան կամ երիցական Անգղիացիք :

Ամեն տեսակ Ամերիկացիք , Իտալացի , Գերմանացի , Սպանիացի , Հրեայ , կամ Ռուսիացի , վերջապէս փիլիսոփայ կամ բարոյագէտ : Այս ամեն տեսակ տարբեր ազգէ , կրօնքէ , քաղաքէ քիմիագիտաց համար ջուրին բաղադրութիւնը մի և նոյն է , ամեհին ալ համաձոյն են այս կէտին վրայ . գի գիտութիւնը անոնց համար մի և նոյնն է այս կէտին վրայ :

Բայց եթէ նիւթը իրաւաբանական , քաղաքական , կամ բարոյական ըլլար , այսպէս չպիտի գտնէինք : Ոմանց օրինաւոր երևցածը միւսներուն ապօրինաւոր է : Ամերիկացին իր քաղքին կենաց քնաւորութիւնը կյարգէ և ինչ որ Եւրոպացին ըսէ անոնց համար , բոլորովին հակառակ և անարգելի կերևնայ : Ինչպէս որ Ամերիկոյ միացեալ նահանգաց և Գաղղիոյ քաղաքական օրինաց մէջ ալ մեծ և ահռելի տարբերութիւններ կան :

Բնական , բարոյական և քաղաքական գիտութեանց մէջ եղած մեծ տարբերութիւնը :

Ինչպէս արդէն վերը ըսինք թէ բնական գիտութիւնք հիմնեալ են ապացոյցներու , փորձերու վրայ , ամեն տեղ մի և նոյն են և մենք կախում չունինք , զոր օրինակ Մաթեմատիկական գիտութեանց վերաբերեալ սա առածը թէ " Ամբողջը իր մասէն մեծ է " : Ուսկից կսկսի Թուաբանութիւնը :

Ահա այս առածին բոլոր աշխարհ կվկայէ թէ ճշմարտութիւն մի է զոր

---

* Տես Թիւ 11 , երես 130 :

մեկն չկրնար ուրանալ, անկախ մեզնէ, կրնանք զանի տեսնել, չօշափել և անխոտորելի և ամենաճիշդ փորձով կըրնանք հաստատել։

Բայց այսպէս չեն բարոյական կամ քաղաքական ըսուած գիտութիւնք, որոնք կախում ունին մարդոց վստահութենէն, ճանչնալէն, ենթադրութիւններէն, անհիմն փորձերէն և կտարբերին ըստ կլիմայից, ժամանակին և սովորոյց, որ տարբեր կերպով զանի կմեկնեն և կփաստաբանեն։

Ինչպէս երեսուն դար առաջ Շինուս աստղաբաշխը, քան երկու դար առաջ կոպերնիկ Յոյն Թուաբան Ինքլիսը, երկու հարիւր տարի առաջ երեւելին Նկլէօն Բրօթեսդանդ Անգլիացին, նոյնպէս հարիւր տարի առաջ Բլէօթ Քաթօլիկ Գաղղիացին, միևնոյն կերպով կմեկնեն ինչպէս գարուս բոր Թուաբանք թէ, "Բոլորակի մը շրջապտին մէն մէկ կողմը կաւասար երկայնութիւն ունի կերդին ըսուած կէսին,,։

Այսպէս է ահա որ վերոյիշեալ բոլոր քիմիագետներն իրաւաբանութեան և քաղաքականութեան վրայ տարբեր կարծիքներ ունին և հետևաբար տարբեր կերպով զանոնք կմեկնեն։

Ուսոի կհետևի որ վերոյիշեալ անձանց Մաթեմաթիքայի և Քիմիականութեան վերաբերեալ գիտցածներնին հաստատուն ճշմարտութիւններ են և տիեզերական դրոշմ՝ ունին։ Իսկ ընդհակառակն իրաւաբանութեան, բարոյականութեան կամ քաղաքականութեան վերաբերեալ գիտցածնին պատշաճական և ամէնուն համար ալ կտարբերին։

Մաթեմաթիքական և Քիմիական գիտութեանց վրայ խօսելով միշտ, անկարելի է որ զանոնք գիտցողներն տարբեր կերպով մեկնեն և համախոհ չըլլան, մի և նոյն կէտի մը վրայ ապացուցուած են։ Իսկ իրաւաբանութիւնը, քաղաքականութիւնը և բարոյականութիւնը այնպէս չեն, որովհետև առանք ուղիղ, սխալ, կասկածելի և օտար կարծիքներէ բաղադրեալ գիտութիւններ են, զորոնք միևնոյն կերպով կատանդուրն և կսովրուին։ Իսկ առաջիններուն (մաթեմաթիքայ-քիմիա) ճշմարիտ գիտութիւնները ըլլալնուն մեկ նշանն ալ սա է թէ՝ ամեն տեղ միևնոյն են. և երկրորդ տեսակներըը (բարոյականութիւն, իրաւաբանութիւն) ճըշմարտութեան նոյն դրոշմը չունենալնին յայտնի է թէ, ամեն երկիր, ամեն բաղաք միևնոյն գիտութիւնները տարբեր կերպով կմեկնեն։

Ճշմարիտ կոչուած գիտութիւններըն կապացուցուին։

Իսկ բարոյական, քաղաքական և իրաւաբանական գիտութիւնք միայն կը մեկնուին ու կյառաջադրուին։

Առաջիններուն վրայ խօսած ատենս կրսեինք թէ, ահա այս այսպէս է և ահա ի՛նչ։

Բայց երկրորդներուն համար միայն սա կրնամք ըսել թէ, ահա այսպէս կկարծուին, այսինչ պատճառաց և իրաւանց համար։

Երկու կամ երեք դար առաջ, բայց մաթեմաթիքայէ ամեն տեսակ գիտութիւնք առկախեալ, անորոշ և անհաստատ վիճակի մէջ էին։ Մեկնութիւններն այնքան զօրաւոր և բաւական չէին, ինչպէս են այսօր բարոյական և քաղաքական գիտութիւնք։

Եւ արդեօք ի՞նչ է պատճառը որ բնական կոչուած գիտութիւններն այսքան յառաջացած և պարզուած են քիչ ժամանակի մէջ, ուր ընդհակառակն բ. տեսակներն և ոչ մեկ քայլ մ՝առած են հաստատութեան նպատակաւ։

Երբոր ժողովուրդն մը վրայ բարոյական կամ քաղաքական օրևիցէ օրէնք մը դրուի, թէ ուղիղ կամ սխալ, թէ արդար կամ անիրաւ ըլլայ, պէտք է հնազանդիլ, մինչեւ որ երբոր այն ժո-

ղովուրդը պինուոր , ատեան և դահիճ ունենայ : Ընայն տեղը մարդուս խղճմտանքը կըողջըէ և կզայրանայ անիրաւութեան դէմ : Այ՛ն ատեն պիտի ըսեն թէ զանի անիրաւ կոչող մարդուն խղճմտանքն անիրաւ է . և կապացուցանէ անոր կարդալով պինքը յանցաւոր դատող ու վճռող Օրինաց մատենին այնինչ յօդուածը և վճռաճնին ստուգելու, հաստատելու համար զանի կբանտարկեն , կկախեն , կայրեն , զանազան աստիճանաւ կչարչարեն կամ վերջապէս կմեռցընեն գլուխը կտրելով , ըստ տովորութեան քաղաքի և բարոյական դրութեան Օրինաց :

Իրաւ է որ առջի քերան այսպիսի օրինք ծանր և անհիմն կերեւին , բայց երթալով , ատեն անցնելով աւելն մարդ կտրվի և հետևաբար օրինաց մատեանը ճշմարիտ կբռնեն և անիրաւ անկից դուրս եղածներն և անոր դէմ զայրացող կամ բողոքողներն : Վերջապէս երկրին բարոյական կամ քաղաքական այն ինչ դրութիւնը բոլորովին կհաստատուին և բոլոր ժողովուրդը տովորութեամբ կը հնազանդին :

Բայց այսպէս չեն բնական գիտութիւնք : Ջորօրինակ երբոր օրևիցէ դրութիւն մը հնարես , ըստ իւր կամաց և թէ որ քու անհիմն և անստոյգ դրութեանդ հետևելով բնութիւնը փորձել ուզես , շուտով և անմիջապէս զքեզ պիտի պատժէ և մինչև պիտի սպաննէ , զի բնութիւնը անապարճներուն համար , որ զանի բռնաբարել կուզեն , անդութ է . բայց և այնպէս եթէ բնութեան կամացը հնազանդուի , որքան որ ալ վայրենի , ահարկու և տոկալի է , գարձեալ մեղմ, դիւրին և ամենայն ազատութեամբ իր գանձերն կպարգևէ :

Ինչպէս . եթէ հիւանդի մը առանց յարմար դեղն տալու , ինչ որ ընեն , յայտնի է թէ անօգուտ է , որովհետև եթէ նոյն դեղը հիւանդութեան հակառակ ազգէ , հիւանդը ալ կնսալու տեղ , կծանրանայ և կարելի է որ կմեռնի : Այ՛նպէս այսպիսի պարագայի մէջ ժամանակ անցընել ջըլալը , պէտք է յարմար դեղն գտնել , և գիտնալու է որ հիւանդը ապրկնալու համար բժիշկին համբաւը և իր մեծ գլխին ճոխութիւնը չեն բաւեր :

Երբոր հիւանդը , բժիշկը ու բժիշկին գիրքը համաձոհ ըլլան դեղին ազդեցութեանը , եթէ հրաման ըրած դեղն անպատճառ առնելու համար հազարաւոր պինուոր քերուի , գարձեալ բընութիւնը՝ թէ՛ հիւանդը և թէ՛ բժիշկը ու անոր գիրքը պիտի ծաղրէ , բաւական է որ դեղն հակառակ ըլլայ հիւանդին : Բժշկական ձեռնարկներն , առհասարակ օրէնքն ու դահիճք անգամ անկարող պիտի ըլլան հիւանդը նոյն դեղով բժշկելու : Զի բնութիւնը պիտի հասկընայ թէ մարդիկ բաւական ազատ ըլլալու չեն երևակայական մեհնութեանց , որովհետև մարդոց կարծեցեալ զօրութիւնք ոչինչ են բնութեան առջև , զի աշխարհիս ամենահզօր տիեզերական անգամ անկարող եղած է և պիտի ըլլայ արգիլելու նետուած քարի մը կտորին գետինը իյնալուն :

(Շարունակելի :)